

УДК 316.66-058.65(497.11)
DOI: 10.5937/polrev75-43194
Прегледни рад

*Оливера Марковић-Савић**

*Филозофски факултет, Универзитет у Приштини
са привременим седиштем у Косовској Митровици*

НАДОКНАДА ЗА ЈАВНУ СЛУЖБУ ЗА ВРЕМЕ РАТА И ДИСКРИМИНАЦИЈА КАО ФАКТОРИ МАРГИНАЛИЗАЦИЈЕ РАТНИХ ВЕТЕРАНА

Сажетак

Учешће у рату представља интензивно психофизичко трошење. Последице могу бити у распону од ратне трауматизације до губитка физичке способности. Ратни ветерани по повратку из рата имају проблем са адаптацијом на цивилни живот што представља висок ризик од маргинализације. Државе ублажавају последице овог процеса разним мерама збрињавања популације. Досадашња истраживања, иако не велика, показују недостатак збрињавања ове популације и њихово незадовољство односом државе и друштва према њима. У тексту ће се одговорити на питање да ли се ратни ветерани у Србији могу сматрати маргинализованом групом и који су узроци тога. Закључак је да ратни ветерани јесу маргинализовани зато што нису добили адекватну надокнаду за јавну службу у најопаснијем тренутку, али и зато што је направљена дискриминација унутар саме ветеранске популације.

Кључне речи: ратни ветерани, накнада за јавну службу, дискриминација, маргинализација

* olivera.markovic@pr.ac.rs.

УВОД

Социологија након Другог светског рата, рат није сматрала „прихватљивим” друштвеним феноменом, већ радије патолошком друштвеном појавом која ће са модерношћу и развојем друштва нестати, те већина социолошких уџбеника не обрађује рат као друштвени догађај (Malešević 2011, 63). Овакво становиште пренебрегава да је рат инкорпориран у саму суштину државе као бирократске рационалне организације „без које примена организованог насиља какав је рат, није могућа”² (Tilly 1975). Такође, рат је у основи друштвени догађај и производ друштвеног развоја и обликовао је друштво какво познајемо. У историјском прегледу уочено је да је деструкција једна страна рата, али као резултат рата и припреме за рат дешавале су се упоредо и економска модернизација, политичке промене и културни напредак (Giddens 1987). Као што рат није био значајна тема за социолошке теорије, тако ни ратни ветерани нису сматрани друштвеном групом вредном истраживања. Они су, како Жунец истиче, доживљавали „судбину маргиналне скупине која својим ‘повластичарством’, инцидентом различитих поремећаја и опћенито ниском адаптивностима на цивилни и мирнодобски живот, у остатку друштва неријетко изазива само иритацију” (Žunec 2006, 13). У друштвима у којима ратни ветерани немају повластице они су невидљиви. „Они који трпе ратну трауму су Други у друштву. Они су невидљиво, ‘начето’ ткиво, иначе ‘здрог’ и након рата ‘препорођеног’ друштва, а њиховом маргинализацијом се прикрива да је рат конститутивни део устројства модерне државе, један од њених стубова темељаца, да је рат у основи државног суверенитета, а не нешто што стоји њој насупрот или по страни и на њеним рубовима” (Секулић 2013, 17).

Специфичност друштвене групе ратних ветерана лежи у њиховом односу са државом. Њих одређује друштвена организација без које вођење рата као организованог насиља није могуће, затим друштвена идеологија која оправдава употребу насиља, док је на микронивоу неопходна друштвена солидарност која велике идеолошке наративе интегрише у малим, примарним групама које су основно исходиште за одлазак у рат, а још више за останак у рату. „Будући да људе ни њихова биолошка грађа, ни одгој у култури не припремају за чинове насиља једини поуздан начин да се мушкарце и жене натјера на

² Најпознатија је Тилијева реченица: „Рат чини државу и држава чини рат”.

судјеловање или потпору борби, убијању или умирању јест искористити моћ мобилизације и оправдања друштвених организација и идеологија. Без организованог деловања и доктрина које легитимизирају такво дјеловање не би било рата” (Malešević 2011, 351)

Ови друштвени елементи се изграђују и развијају у миру, јер рат не настаје ни из чега. Држава се стално припрема за потребе вођења рата, те спрема тога уређује односе са популацијом какви су обавеза служења војног рока, те фискална политика али се симултано одвијају и процеси као проширивање грађанских права и јачање социјалне државе, те социјална мобилност кроз војну службу и сл. Историјски период у којем су кулминирали наведени процеси дешава се након Другог светског рата. Стога ратни ветерани кроз историју имају важну улогу у друштвеној организацији и њеном легитимисању због чега по правилу уживају већи статус, добијају бољу државну подршку и промоцију.

У Србији након ратова деведесетих година на тлу бивше Југославије¹, изостала је брига о ратним ветеранима. Наиме, ратни ветерани нису добили посебан статус, а ни подршку, а посебно не промоцију. Без могућности да понудимо одговор на питање због чега је дошло до такве ситуације у овом раду ћемо настојати да проблем осветлимо. Стога, основно питање на које ће овај рад потражити одговор биће да ли можемо ратне ветеране сматрати маргиналном друштвеном групом и зашто, тј. каква је њихова маргинализација? Тврдимо да можемо зато што, не само да нису добили адекватну надокнаду као бивши припадници оружаних снага вршећи државну службу у ратном стању, већ су понижени неједнаким поступањем према ветеранима као друштвеној групи, што доказују својом тужбом за дикриминацију.

Неколико је сегмената преко којих можемо закључити да су ратни ветерани маргинализована друштвена група. Поред, да је тако назовемо, нормативне маргинализације која лежи у чињеници да је тек 20 година² након последњег рата донет нови Закон о борачко-

¹ О ратовима на тлу бивше Југославије, у којима су учествовали ратни ветерани који су предмет проучавања, постоји опширна литература, како страна, тако и домаћа. Међутим, консензуса о узроцима распада и разлозима рата нема нити можемо очекивати да га буде.

² Успоредбе ради у једној ратом потпуно срушеној земљи каква је била ФНР Југославија, новоформирана власт је одмах након рата приступила изради евиденције, материјалном збрињавању и изради законске регулативе којом се установљавају посебна права за борце НОБ-а и породице палих бораца (Marković-Savić, Vukotić Lazar 2020).

инвалидској заштити, марта 2020. године, којим се регулишу питања ратних ветерана, за наше истраживање важно је субјективно искуство бивања маргинализованим. Наиме, постоји дистинкција између искуства маргинализације и препознавања маргинализације. О томе Скот пише као о разлици између обољења као услова који умањују функције организма. Перцепција да нешто није у реду је болест, а боловање настаје када адекватни медицински стручњаци потврде да једна особа има болест и може званично да је пријави (Scott 2004). Дакле, проблематични услови колико год били важни не говоре сами за себе, њима је потребно да их неко препозна, артикулише и заступа, а онда тек следи друштвено препознавање од стране институција. Како у случају ратних ветерана у Србији маргинализација није званично препозната тако ћемо се ми ослањати на перцепцију, тј. на субјективни осећај маргинализације. Да ли ће неко свој живот доживети као маргинализован зависи од тога како индивидуа интерпретира своје животно искуство и како доживљава свој живот у односу на друге тј. у релацији са другима али и „идеала” који су садржани у културним нормама, очекивањима, вредностима, уобличених кроз политичке снаге и системске структуре. Ратни ветерани свој субјективни осећај маргинализације изражавају како кроз (не)признавање различитости коју учествовање у рату доноси а што, неретко, условљава потешкоће за функционисање у мирнодобском друштву, тако и стереотипним и етикетирајућим ставом (Марковић-Савић 2015, 2018).

КО СУ РАТНИ ВЕТЕРАНИ?

Као што смо већ рекли ратни ветерани и држава имају један посебан однос. У западним демократијама ратни ветерани чине друштвену групу која се одржава државном интервенцијом и то помоћу посебних законских повластица и социјалних бенефиција насталих на основу службе држави. Ратни ветерани су бивши војници и ратници, односно бивши државни службеници јер је рат виђен као наставак политике другим средствима, иако у савременом свету више није допуштено јавно и декларативно заступати ратну политику. Оваква политика више није службена, већ политика из позадине која се не може исказати на јавни начин јер не би добила подршку, него се исказује преобучена у моралне категорије. Ипак, очито је да ветеранске бенефиције произилазе из оваквог политичког

деловања војника као „парадигматског националног радника-грађанина” (Cowen 2005).

У нормативном погледу ветерани могу бити одређени инклузивно и ексклузивно (Dandeker 2006). Инклузивно одређење обухвата све оне који су овлашћени да употребљавају оружје, односно да непосредно учествују у непријатељствима, али и сви они који су провели макар један дан у војној служби, док најексклузивнија могућност захтева активно служење војне службе. Посебан однос постоји према онима који су службовали у ратној зони, тј. у екстремним, по живот опасним условима.

У нашем случају то су сви они који су учествовали у ратовима на тлу бивше Југославије деведесетих година прошлог века³. Сукоби на овим просторима имају своју специфичност, као и учесници који зато не представљају јединствену групу, будући да су разне категорије ветерана прошле кроз ратне сукобе у бившој Југославији, и то као: војници на одслужењу војног рока, професионална војна лица, војници по уговору, припадници резервног састава војних снага, припадници полиције, територијалне одбране (па до припадника паравојних организација и присилно мобилисаних избеглица). Поред разноврсности, по врсти и месту службе, сви имају карактеристику да су се одазвали позиву државе и провели једно време у ратом захваћеним областима или у војном ангажовању.

По повратку из рата хетерогеност ове друштвене групе одражава се и по основу остварености социјалних права за заштиту у случају болести, инвалидности и старости. Тако нпр. професионални војници су социјално збринуте по основу здравственог и пензијско-инвалидског осигурања, а њихова је припрема за учествовање у борбеним дејствима била систематична и дуготрајна. Са друге стране професионалну службу војника одликују тежи услови него код грађанских занимања. Међутим ни ова група није хомогена зато што њих чине: официри, подофицири, цивилна лица на служби у Војсци и војници по уговору⁴.

³ Ветерани који су предмет интересовања овог рада учествовали су у неком од следећих ратних дејстава на тлу некадашње Југославије 90-их година прошлог века: рат у Словенији (1991), рат у Хрватској (1991–1995), рат у Босни и Хервеговини (1992–1995), рат на КиМ (1998–1999) али и током НАТО агресије на Срп 1999. године.

⁴ Војници по уговору су у далеко лошијем положају наго остали, тако да их чак називају „прекаријат у униформама”. Као највећи проблеми издвајају се: уговори на 6 месеци до годину дана, због ниских примања често обављају додатни посао, као последица ниских примања често живе у заједницама, не плаћа им се прекорвмени рад (Лукач 2021).

Другачије социјалне услове имају војно способни грађани и војни обвезници који представљају групу резервног састава војске. „Резервни састав обухвата целокупан расположиви потенцијал лица држављана Републике Србије која су регулисала обавезу служења војног рока или су ту обавезу регулисала на други начин, а који су способни за службу у резервном саставу” (Veljković i dr. 2018, 224). У зависности од тога да ли су у рат отишли као запослени или незапослени зависи и њихово социјално збрињавање након рата у виду здравственог и пензијско-инвалидског осигурања чиме су у већем ризику од маргинализације. Пример једне од најугоженијих група из ове категорије чине ратни војни инвалиди из Републике Српске и бивше Републике Српске Крајине који су се након рата, због потреба медицинског збрињавања или зато што нису имали где да се врате (уништене куће и имовина или су након рата припали тзв. „непријатељским” територијама) нашли у Србији. Они и њихове породице суочили су се са веома озбиљним проблемима од стамбених, материјалних, психичких и породичних. Ову групу је после ратова у БиХ и Хрватској чинило око 17 хиљада људи и према подацима истраживања представљају високо ризичну групу за суицид (Dragišić-Labaš 2000, 4). Према наведеном истраживању 1997. године, тј. након ратова на тлу бивших републике СФРЈ у Србији је регистровано 20 хиљада РВИ, од чега 3 хиљада држављана СРЈ, док су остали са територија Републике Српске и бивше Републике Српске Крајине (2000).

Значајна група били су војници на одслужењу војног рока. Ово је нужно била јако велика група у систему у којем постоји обавезно служење војног рока. „Концепцијски профил у начину организовања ЈНА одређивао је војску пре као васпитно-образовну институцију младих после матурирања, него као институцију која припрема војнике за могући рат. Последица тога је да су у рату 1991–1995 на прве борбене линије изведени старији адолесценти и то у хаотичној ситуацији и без адекватног командовања на стратегијском нивоу” (Секулић 2013, 126).

На ратишту се налазе и припадници оружаних снага који се не могу сматрати борцима према Женевској конвенцији из 1977. године, која прецизно дефинише ко се може сматрати борцем по међународном хуманитарном праву. То су санитетско и верско особље будући да немају право да директно узимају учешће у непријатељствима. Њихова основна права су да од момента када

постану ратни заробљеници не буду више третирани као борци, док су им обавезе да поштују међународно хуманитарно право и да се разликују од цивилног становништва (Радивојевић 2009).

У Србији не постоји евиденција о укупном броју учесника у ратовима на подручју бивше Југославије деведесетих година, о броју ратних војних инвалида или о броју погинулих, што такође може бити квалификовано као облик маргинализације. Процене су да је у овој групи око 10% популације (Беара и Милановић, 2006), а према једном другом извору процене се крећу око 400 хиљада грађана Републике Србије (Špirić 2008).

МАРГИНАЛИЗАЦИЈА РАТНИХ ВЕТЕРАНА

Маргинализација се често поистовећује са друштвеном депривираношћу поготово у погледу одсуства контроле над егзистенцијалним условима али и искљученост из расподеле моћи у најширем смислу. Међутим, маргинализација је и комбинација моралне осуде друштва и институционалне недостатности која се потхрањује и темељи на моралној осуди друштва. Како би се маргинализација јасније разазнала од друштвене диференцијације битна је категорија искључености из доминантне културе у смислу одступања „од неких општеприхваћених друштвених вредности” чиме се отежава интеграција у шире друштво. У питању је „друштвени процес, а не само стање” што значи да је „узрочно-последично повезана са другим појавама”, те на тај начин добија кумулативни карактер. Бити маргинализован у основи значи бити на периферији, скрајнут, на ободима друштвених дешавања, супротано овоме је бити у „центру”. Тако ће особа која се налази *изван* често ће бити маргинализована (на *периферији* друштва) и налазит ће се *доле*, ближе дну друштва (Šušur 2004). Центар се схвата круцијалним за друштвени поредак – као вредносни систем и вредносне оријентације.

У нашем друштву бити маргинализован значи бити у групи тзв. „губитника транзиције” који су удаљени од центра у којем се налазе „добитници транзиције” – млади, урбани, дигитално писмени, образовани, прилагодљиви. „Централна одредница маргиналаности налази се у две кључне димензије друштвене неједнакости: то су друштвени статус и расподела друштвене моћи (Milosavljević i Jugović 2009, 11). Друштвени статус представља хијерархијски рангиране положаје у друштву, с тим у вези маргиналне групе

одликује искљученост из доминантне културе, а укљученост у заједницу појединаца са сличним начином живота који су на темељу тога у интеракцији. Оваква несигурност друштвеног положаја умањује контролу над егзистенцијом. Искљученост из расподеле друштвене моћи читава се у индивидуалној или колективној неспособности стицања и употребе политичке доминације ради утицаја или контроле понашања других. Овај увид битан је за разумевање положаја ратних ветерана будући да је једна од главних одредница маргинализације недостатак угледа и поштовања за државну службу због које су и постали маргиналном групом које би се цениле као посебно значајне вредности за опстанак друштва, каквима су биле приказане у периоду када су у рат одлазили.

Неколико је нивоа искључивања важно за потребе сагледавања случаја ратних ветерана. Могло би се рећи да је процес започео са искључивањем из токова цивилног живота са карактеристикама ратне трауматизације, да би се на то надовезало искључивање из професионалног и радног процеса услед друштвене транзиције, пропадања државних фирми, укидања радних места или због рањавања губитак радне способности и одлазак у пензију. Искључивање из професионалног и радног процеса са собом је по правилу носило дуготрајну незапосленост, са ратном траумом, а у тежим случајевима и почетек процеса дуготрајног лечења или инвалидитета. Свака за себе од наведених тешкоћа, а што их је више ситуација је компликованија, неретко остављају последице и на породицу ратног ветерана (Solomov 1998). Уколико су у питању ратни инвалиди за њих је карактеристична дуготрајна хоспитализација и институционализација, али и након отпуштања ресоцијализација као изузетно мукотрпан и спор процес.

Поред губитка контроле над егзистенцијалним условима за ратне ветеране је карактеристичан идеолошки отклон према ратовима у којима су они учествовали што је за њих створило ситуацију тежу и од самих егзистенцијалних проблема, а то је обезвређивање разлога због којих су се они нашли у неповољним животним околностима. Управо у овоме лежи осећање да њихов вредносни систем, норме, обрасци понашање, стил живота и друштвени статус одступају од неких општеприхваћених друштвених вредности што им отежава интеграцију у шире друштво (Југовић 2007, 32). Видимо како је маргинализација ратних ветерана један вишедимензионалан феномен и активан процес, пре него стање.

Друштвени контекст бивања маргиналцем или припадником маргиналне групе носи додатну специфичност узимајући у обзир релативну димензију у смислу разлике у маргинализацији од друштва до друштва. Утолико они су слични свим другим „губитницима транзиције” у свом процесу осиромашења насталом као последица структуралних промена друштвеног система, те масовног пропадања државних фабрика. У друштвеним условима у којима су се нашле велике групе становништва, изложеност ратној трауматизацији појачава кумулативни ефекат маргинализације. Паралелно са ратним догађањима држава Србија се нашла у тегобној постсоцијалистичкој трансформацији, која је са собом носила економско пропадање, санкције међународне заједнице и огроман број избеглица. Укупно окружење је важно поготово што се они из рата враћају у друштво које карактерише недовољна или успорена индустријализација, смањена социјална заштита и повећање социјалне несигурности, недостатк владавине закона и корупција, ниска партиципација грађана, друштвена аномија, осећање немоћи, популациона криза, девастација природних ресурса, осиромашење средње класе, доминација „економије преживљавања” која појачава ретрадиционализацију, урушавање институција које су у вези са квалитетом живота као што су: здравствене, образовне, културне и научне институције.

Не улазећи у карактеристике ратова на тлу бивше Југославије и дискусију да ли су могли бити избегнути или не, све остале наведене карактеристике представљају друштвену аномију карактеристичну за промену економског и вредносног друштвеног система. На микронивоу са предрасудама су биле суочене целе поулације са овог простора: „У феминистичкој литератури су патријархат и са њим мушкарци, често, без довољног образлагања разлика, односно без довољног разумевања да не уживају сви мушкарци у подједнакој мери партијархалну дивиденду, најчешће били окривљавани и приказивани као ‘одговорни за рат’, ‘насилници’ и ‘злочинци’. Бити мушкарац са Балкана, у комуникацији са онима изван Балкана, подразумева доказати да ниси ‘брадати дивљак’, као и што и бити жена са Балкана, после ратова деведесетих, подразумева да ниси ‘забрађена жена’” (Hughson 2017, 191).

Приступ у којем се социјални проблеми који имају структуралне узроке пребацују на индивидуални ниво, „као проблем погрешног *mindset-a*”, је по својој суштини неолиберални приступ (Mowat

2015, 455). О овоме пише још 1976. године Рајан у свом тексту о сиромачним црној популацији у Америци: „Окривљавање жртве почива и само на врло сличном процесу идентификације (која се обавља без сумње, на врло љубазан, филнтропски и интелектуалан начин) у којем се жртва социјалних проблема поистовећује са страним, различитим – другим речима с варвариним и дивљаком. Тако је изналажење дивљака битан саставни део, и претпоставка, окривљавања жртве, а умеће изналажења дивљака је основна вештина којом морају овладати сви амбициозни бацачи кривње на жртву. Они морају научити како да докажу да су сиромашни, црни, болесни, незапослени, становници сламова, другачији и необични. Они морају научити како да воде или тумаче истраживање које показује да ‘ти људи’ мисле на другачији начин, да делају по другачијим обрасцима, држе се другачијих вредности, теже другачијим циљевима и уче се другачијим истинама. А све говори у прилог томе да су они туђинци, варвари, дивљаци. Ето тако се сиромашни и разбаштињени дефинишу на други начин, како бисмо ми могли да гледамо друштвене промене и приписујемо њихове узроке онима који су њима погођени” (Рајан 1976, 13). Овде све изречено може се применити на ратне ветеране, тј. на изналажење кривца за њихову маргинализацију у њима самима и у њиховој заведености идеалима национализма, рата, вођама, а неретко и девијантним потребама које су вешто прикривали до тренутка избијања рата.

„Карактеристика маргинализованих појединаца и група је да њих обично прати суд негативног вредновања или негативна друштвена етикета” (Milosavljević i Jugović 2009, 13). Дакле, стереотипне претпоставке о заједничком искуству међу људима који деле одређену карактеристику. „Истовремено, маргинализација активности појединца може се спроводити и преко урушавања његовог професионалног и стручног интегритета и ауторитета: од оспоравања његових радних прегнућа и достигнућа, преко оспоравања његових способности у средствима јавног саопштавања, до оспоравања компетентности жртве у стручној јавности путем: полемика, стручних расправа, оговарања, подмеха, диквалификација” (Станковић 2016, 125).

Иако је међу учесницима ратова било и оних који су пошли са другачијим мотивима, неправедно се нечасни мотиви приписују целој групи, на основу чега се врши етикетирање и стигматизација. Популарна представа о ратним ветеранима јесте да су то особе које

су због својих екстремно националистичких⁵ ставова завршили у једној тако девијантној појави какав је рат. Будући да су идеју нације ставили изнад здраворазумске нормалности сада су сами криви због тога што су рањени, трауматизовани, без посла или породице. Надаље, они се повезују, не само са ратом, него и са етничким чишћењем, те милитантним покретима и екстремистичким организацијама. Национализам и идеологија уопштено су битни за мобилизацију широке подршке јавности која не учествује у борби и за регрутацију војника али на ратишту, суочени са променом стварности већина војника замењује идеологију за микрогрупну солидарност у малим групама (Bourke 1999; Collins 2008; Kalyvas 2006). „Војници иду на бојишницу с осјећајем дужности према својим мајкама, сестрама, браћи, супругама, дјевојкама, очевима и зато што тако чине њихови пријатељи” (Malešević 2017, 130). „Слично, војнике војске босанских Срба често се приказује као по себи насилне националисте, али судећи по мојим интервјуима с бројним њиховим бившим припадницима, мотиви за одлазак у војску и судјеловање у екстремним облицима насиља и код њих су били једнако комплексни и пуно се више тичу оданости и осјећаја привржености микроскупинама него неких ширих националистичких видика” (Malešević 2017, 132).

Дакле, инсистирање на насилним појединцима и групама, уместо на друштвеним ситуацијама које формирају емоције појединаца који у такве ситуације улазе води нас на погрешан траг. За могућност мобилизације великих група одговорне су друштвене организације. Оне су генератори насиља широких размера какав је рат. Психологистичка и колективистичка објашњења не узимају у обзир да „насилност није неко природно својство појединца или скупине, него облик несудбинског друштвеног односа који има потенцијал да преплави било коју скупину или појединца” (Malešević 2017, 116). Чак и када се не сматрају одговорнима за ратне страхоте од учесника ратова се очекује, да оставе за собом ратна дешавања и да, као да се ништа није догодило, наставе свој живот тамо где су пре рата стали.

⁵ Наиме, само постојање идеологије национализма је у сржи свих модерних држава нација и њихова главна оперативна идеологија. Национализам није најјачи када је у вулгарним облицима, већ када је интегрисан на свакодневном нивоу оно што Билиг назива *бенигни/свакодневни или „хладни” национализам*. (Bilig 2009). Конкретно, данас је национализам на тлу бивше Југославије јачи него што је био крајем 20. века па се због тога не воде ратови или бисмо могли рећи да се приближио „хладном” типу национализма оном који је интегрисан до уобичајених, свакодневних нормалности.

Са етикетирањем и предрасудама се ратни ветерани суочавају и у контакту са државним институцијама показало је истраживање о перцепцији институционалне подршке ратних ветерана: „У сумирању добијених оцена мера подршке државе истиче се јединствен став испитаника: да држава преко институција формираних за бригу о ветеранима, као и институције из чијих редова су ветерани регрутовани не чине довољно како би положај ратних ветерана у друштву био бољи” (Марковић-Савић 2018, 190). Ратни ветерани имају карактеристику и политичко-правног аспекта маргинализације, оличеног у категорији дискриминације (Рашевић 2015). На дискриминацију су се ратни ветерани жалили у случају неједнаког третмана код исплате тзв. „ратних дневница”. Постојање дискриминације, представља један од кључних обележја маргинализације, те њен политичко-правни аспект.

СЛУЧАЈ „РАТНИХ ДНЕВНИЦА” КАО МИНИМАЛНА НАКНАДА ЗА ЈАВНУ СЛУЖБУ

Однос ратних ветерана и српске државе оличен је у причи о ратним дневницама. Специфичност те приче лежи у различитом третману ветеранских група приликом доделе одређених наменских материјалних средстава познатих под именом „ратне дневнице”. „Као кључно место издваја се осећање неправде, неједнаког третмана, фаворизовање једне групе ветерана у односу на друге. Осећање неправде у основи је дискурса о дискриминацији и проблема тзв. ‘ратних дневница’ који је досегао статус медијски најексплоатисаније теме када је реч о ратним ветеранима. Случај ‘ратних дневница’ симбол је озлојеђености ратних ветерана због друштвене и правне неправде која их је одвела све до тужбе Републике Србије Међународном суду за људска права” (Марковић-Савић 2018, 188).

Све је започело у неколико општина на југу Србије када су двојица учесника ратова који су по занимању били судије, успели да наплате новац позивајући се на основ да им држава није исплатила *пуне* ратне дневнице за временски период који су провели на КиМ у току званично проглашеног периода ратног стања 1999. године. „Пре њих је тужбе из истог разлога поднело око 140 резервиста и судови су донели пресуде у њихову корист из ‘процесних разлога’, односно зато што заступници Министарства одбране уопште нису

долазили на рочишта” (Danas 2007). Када се то прочуло 2500 потраживања преко суда се појавило. Тек тада је схваћено колика средства морају бити исплаћена, тако да су остала потраживања одбијена⁶. Као одговор ветерани су покренули низ протеста у виду блокаде зграде суда и општине у Куршумлији, регионалног пута Ниш-Приштина, штрајкове глађу, логоровање испред зграде Владе у Београду (Политика 2008). Ово је уродило плодом за део ветеранске популације који су исплату добили на име живота у неразвијеним општинама (*de jure*), док је (*de facto*) основ за исплаћивање било учешће у рату. „Влада Републике Србије и штрајкачки одбори ратних војних резервиста из општине Куршумлија, Лебане, Бојник, Житорођа, Дољевац, Прокупље и Блаце закључили су 11 јануара 2008. године Споразум о исплати помоћи наведеним неразвијеним општинама у укупним максималном износу од 2 милиона динара. Овим Споразумом је предвиђено да ће критеријуме за расподелу новчане помоћи израдити заједничке комисије састављене од представника локалне самоуправе и штрајкачких одбора ратних војних резервиста, и то опредељујућом сагласношћу представника штрајкачких одбора, с тим да је јединствени критеријум за стицање права на добијање помоћи достављање правоснажне пресуде на основу одрицања од тужбеног захтева којим су ратни војни резервисти из наведених општина тражили надокнаде” (Војни касациони суд 2017).

Од тренутка потписивања и примене наведеног Споразума траје борба остатка ветерана да наплате потраживања као и њихови саборци из неразвијених општина. Међутим, грађанске парнице које су уследиле листом су одбијане због усвајања приговора застарелости. Незадовољни учинком пред домаћим судовима, део ветерана (Вучковић и др.) одлучио се жалити због дискриминације Европском суду за људска права (ЕСЉП). Суштински ветерани су се жалили на повреду права за правично суђење из разлога што су домаћи судови доносили различите предрасуде, а по основу истих чињеница и правног основа. ЕСЉП је за основ дискриминације

⁶ Кључна је чињеница, према мишљењу Министарству одбране била да су потраживања резервиста у тренутку подношења тужбе била застарела. Председник суда у Куршумлији је покренуо поступак против ове двојице судија, али они нису разрешени дужности: „Велико персонално веће је сматрало да, иако се овакав поступак судија у неким развијеним земљама можда сматра недостојним, са нашим стандардима он то није и да није недостојно да судије траже надокнаду која им припада” – овако је одлуку објаснила председница Великог већа, Соња Бркић (Danas 2007).

узео регистровано пребивалиште подносиоца (Рашевић 2015, 238). С тим у вези ЕСЈП је наложио исплату ратних дневница у року од шест месеци. На ову пресуду држава је одлучно и оштро реаговала ставом о неисцрпљивању ефективних домаћих правних лекова. Ово је довело до тога да је Велико веће у другостепеном поступку усвојило прелиминарни приговор државе. Разлоге за овакво деловање државе можемо тражити у финансијским разлозима али чак и ако је основ у макроекономској стабилности државе „јавне власти су свакако имале довољно времена да барем признају потраживања као јавни дуг, а исплату одложе или разријеше на дужи период” (247). Занимљиво је да је Велико веће ЕСЈП изузело себе из решавања проблема ратних ветерана Србије и пренело га на Србију остављајући за то неограничено време (244). Оно што је суштински проблематично јесте да војна служба и то у ратном стању као најопаснија и најтежобнија јавна служба подразумева ангажман *pro bono*. Ради се о специфичном ангажману који има веома висок интензитет психичког и физичког улагања напора у по живот опасним условима од руковања средствима ратне технике које је само по себи опасно, поготово за оне који се нису професионално определили за војни позив. Па све до прихватања правног статуса борца који се излаже одговорности за ратне злочине. Ако се на све то дода да су војни резервисти у случају рата из високо моралних разлога обавезни да напусте своје породице, радна места и изворе егзистенције ради вршења опасне службе су чињенице које се не смеју пренебрегнути када се суди или одлучује о њиховим правима и статусу. Како Рашевић истиче, не би се смело пренебрегнути и игнорисати да се статус резервиста мора упоредити „са статусом професионалних војника и других плаћених јавних служби”. Правна несигурност проистекла из случаја са ратним дневницама „не иде у прилог посебној заштити ратних ветерана” из члана 69, Устава Србије, а носи и поруку да Војска Србије није добар послодавац у најтежим околностима државне нужде (250).

То што су се појединци окористили о „рупе у закону” наплативши потраживања већа од других, па је направљена још већа штета што се једним ветеранима изашло у сусрет, а другима није, довело је до епилога односа државе и ратних ветерана оличеног у процесу вођењем пред ЕСЈП. Жалба ветерана на дискриминацију, тј. неједнако поступање према укупној ветеранској популацији је нормативни врх маргинализације ратних ветерана. Неуспех овог

судског процеса говори само у прилог тврдњи да субјективни осећај маргинализације има свој темељ у правној несигурности.

Ратни ветерани који су у највећем ризику од маргинализације су цивили који су се одазвали позиву државе у ратном стању и приступили дужностима једнаким као и професионална војна лица. Они нису добили правичну надокнаду за интензивно психофизичко трошење у условима високе опасности као легитимне мете непријатељских снага, а додатно су дискриминисани тако што нису остварили права на једнаку накнаду за рад једнаке вредности која су остварили њихови поједини саборци.

ЗАКЉУЧАК

Чињеница да је модерно доба бременито најразорнијим ратовима у читавој историји иде у прилог тврдњи да рат није никакав повратак у примитивну прошлост већ последица све веће модернизације и развоја. Друштвена организација и снага присиле којом делује бирократска структура развиле су све јаче механизме који не могу нестати, већ само прећи из једних руку у друге, тј. ако није организовано од стране државе организоваће га неке милитантне организације. Са друге стране, моћ оправдања све је већа са успостављањем неупитности легитимног ауторитета науке и технологије у модерном времену, с тим што је идеолошка моћ све софистициранија у смислу невидљивости, нормализације, природности. „Највећа је жеља сваког идеолошког дискурса: постати невидљив кроз нормализацију и навикавање” (Malešević 2011, 353).

Паралелно са постојањем ратова постоји и друштвена група ратних ветерана која у замену за најтегобнију државну службу и лојалност државној организацији која их је у рат позвала, по завршетку рата институционализује бригу о њима. У Србији су те обавезе остале неиспуњене, а грађани ратни ветерани разочарани и маргинализовани. Маргинализација коју доживљавају је како формална, тако и субјективна. Формална маргинализације оличена је у тужби за дискриминацију пред ЕСЉП, а субјективна у стереотипним и етикетајућим ставовима у јавности али и у државним институцијама. „Субјективно искуство социјалне искључености није само прост доживљај скрајнутости из друштвеног живота. Из таквих доживљаја могу се ишчитати и специфични одговори појединаца на структуралне социјалне датости” (Перовић и Павловић 2020, 236).

Маргинализацијом ратних ветерана има карактер кумулативности: почевши од преласка из цивилне у војну сферу вршећи дужности као професионални војници, излажу се високоризичним и по живот опасним пословима што оставља психофизичке последице због претрпљеног бола и страха које неретко воде суочавањем са ратном траумом, али и физичким оштећењем организма. По повратку из рата поред наведених тешкоћа суочили су се са егзистенцијалним проблемима, не само да нису добили накнаду коју су добијали други запослени у јавним службама већ су неретко у процесу транзиције остајали и без цивилног запослења које су напустили због позива за учешће у војној служби. Последице не осећају само ветерани него и њихове породице.

Поред свега наишли су на обезвређивање, омаловажавање и осуду што су уопште учествовали у ратовима. Терет за ратне неуспехе неретко се сваљивао на учеснике ратова, виђене као појединце који су због својих екстремних, често националистичких, вредности и циљева готово сами изабрали да иду у рат. Таква психоколективистичка објашњења нису довољна за разумевање покретања организованог насиља будући да психолошке карактеристике чак ни вође, а камоли обичних појединаца и група, нису довољне да објасне ни избијање национализма нити његову мутацију у насиље. Има националистичких покрета и без вођа, а има и националистичких вођа који нису повезани са насиљем.

Модерни дискурси једнакости све мање објашњавају неједнаком прерасподелом богатства, а све више једнаким могућностима за све. Стога је поред економске неједнакости важно успоставити егалитарније односе у смислу друштвеног и културног прихватања различитости. Ратним ветеранима је више од социјалне помоћи у виду тзв. „ратних дневница”, потребан уважавајући третман. Ово подразумева да држава испуњава своје обавезе према грађанима који су преузели одговорност за државну службу у одбрани територијалног интегритета и суверенитета државе.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Закон о правима бораца, војних инвалида и породица палих бораца. „Службени гласник РС”, бр. 18/2020.
- Југовић, Александар. 2007. „Изван граница друштва: маргинализација, социјална искљученост и маргиналне групе”. *Социјална мисао* 14(1): 31–66.
- Марковић-Савић, Оливера. 2018. „Ратни ветерани: перцепција институционалне подршке.” *Српска политичка мисао*. (2): 177–193. doi: <https://doi.org/10.22182/spm.6022018.10>.
- Одлука Врховног касационог суда Републике Србије [ВКСРС], Рев 401/2017 од 30. марта 2017, *Врховни касациони суд*. <https://www.vk.sud.rs/sr-lat/rev-4012017-diskriminacija-isplata-ratnih-dnevnica-vojnim-rezervistima>
- Петровић, Јасмина, и Нина Павловић. 2020. “Карактеристике студије случаја и могућности примене у истраживањима маргиналних група.” *Култура*, 166: 222–239. doi: 10.5937/kultura2066222P.
- Политика*. 2008. „Хронологија двоструких аршина.” 22. децембар 2008. <https://www.politika.rs/scc/clanak/68274/Hronologija-dvostrukih-arsina>.
- Радивојевић, Зоран. 2009. „Разликовање између бораца и небораца у међународном хуманитарном праву.” *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, 53: 25–54.
- Рашевић, Живорад. 2015. „Ветерани пред европским судом за људска права – Вучковић и други против Србије.” *Анали Правног факултета у Београду*, 63 (1): 234–251. <https://doi.org/10.5937/AnaliPFB1501234R>.
- Секулић, Нада. 2013. *Скривени рат*. Београд: Удружење ратних и мирнодобских војних инвалида Србије и Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета Универзитета у Београду.
- Станковић, Владан. 2016. „Институционализација социјалне контроле и њене злоупотребе.” *Српска политичка мисао*, 1: 111–130. <https://doi.org/10.22182/spm.5112016.6>.
- Бера, Владан, и Predrag Miljanović. 2006. *Gde si to bio sine moj?* Novi Sad: Centar za trauma Društva za zaštitu mentalnog zdravlja veteran i žrtava ratova 1991–1999.

- Bilig, Majkl. 2009. *Banalni nacionalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Chistopher, Simon Wessely, Amy Iversen, and John Ross. 2006. "What's in a Name? Defining and Caring for 'Veterans': The United Kingdom in International Perspective." *Armed Forces & Society*, 2: 161–177.
- Cowen, Deborah. 2005. "Welfare Warriors: Towards a Genealogy of the Soldier Citizen in Canada." *Antipode*, 37 (4): 654–678. <https://doi.org/10.1111/j.0066-4812.2005.00520.x>.
- Danas. 2007. „Nije greh kad sudija tuži državu.” 14. juli 2007. <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/nije-greh-kad-sudija-tuzi-drzavu/Dandeker>.
- Dragišić-Labaš, Slađana. 2000. "Društveni faktori u etiologiji suicidalnog ponašanja ratnih vojnih invalida, 1991–1995". *Sociologija*, 42 (2): 159–172.
- Giddens, Antony. 1987. *The Nation-State and Violence*. Cambridge: Polity Press.
- Hughson, Marina. 2017. *Muškarci u Srbiji: druga strana rodne ne/ravnopravnosti*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja. http://www.iksi.ac.rs/izdanja/muskarci_u_srbiji.pdf.
- Malešević, Siniša. 2011. *Sociologija rata i nasilja*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Malešević, Siniša. 2017. *Države-nacije i nacionalizmi*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Marković-Savić, Olivera. 2015. "War veteran identity." *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini*, 45(4): 275–290. <https://doi.org/10.5937/zrffp45-9611>.
- Marković-Savić, Olivera, i Marta Vukotić Lazar. 2021. „Društveni i simbolički položaj boraca Narodnooslobodilačkog rata nakon oslobođenja u Federativnoj Republici Jugoslaviji.” *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini*, 51 (4): 329–348. <https://doi.org/10.5937/ZRFFP51-34398>.
- Milosavljević, Milosav, i Aleksandar Jugović. 2009. *Izvan granica društva. Savremeno društvo i marginalne grupe*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu.
- Mowat Joan. 2015. "Towards a new conceptualisation of marginalization." *European Educational Research Journal*, 14 (5): 454–476. <https://doi.org/10.1177/1474904115589864>.

- Lukač, Davor. 2021. "Prekarijat u uniformama. Portret savremenika – pripadnik Vojske Srbije. *Vreme*. 16. septembar 2021. <https://www.vreme.com/vreme/prekarijat-u-uniformama/>.
- Rajan, Viljem. 1985. „Kako okriviti žrtvu”. *Kultura*, 70: 8–13.
- Scott, Wilbur. 2004 *Vietnam veterans since the war. The politics of PTSD, Agent Orange, and the National Memories*. Norman: Univerity of Oklahoma Press.
- Špirić, Željko (ur.). 2008. *Ratna trauma srpskih veterana*. Beograd: Udruženje boraca rata Republike Srbije od 1990. godine
- Šućur, Zoran. 2004. "Social exclusion: Definitions, discourses and operationalization." *Revija za sociologiju*, 35 (1-2): 45–60.
- Tilly, Charles. 1975. *The Formation of National States in Western Europe*. Princeton: Princeton University Press.
- Veljković, Slađan, Miroslav Ostojić, i Vinko Žindaršič. 2018. „Izazovi popune Vojske Srbije aktivnom i pasivnom rezervom.” *Vojno delo*, 70 (7): 221–238. <https://doi.org/10.5937/vojdela1807221V>.
- Zahava, Solomov. 1998. „Uticaj ratnog stresa na obitelji veterana.” *Polemos: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira* (2).
- Žunec, Ozren. 2006. „Apsolutna žrtva i relativna kompenzacija: proturječna društvenog položaja veterana i državne skrbi za ratne veterane i invalide.” *Polemos*, 9 (18): 11–42.

Olivera Marković-Savić

Faculty of Philosophy, University in Priština – Kosovska Mitrovica

COMPENSATION FOR THE PUBLIC SERVICE FOR WAR TIME AND DISCRIMINATION AS FACTORS FOR MARGINALISATION OF WAR VETERANS

Resume

War participation is an intense psychosomatic deprivation. The consequences may range from war trauma to the loss of physical ability. As a result, war veterans upon returning from war may suffer civil life adaptation issues, and are at a high risk of marginalization. States accommodate the consequences of this process by creating various means of looking after this population. Previous research, although minor in scope, reveals the lack of looking after this population and shows the discontent of this population towards the ways the state and civil society treat them. The text is searching for an answer to the question whether the war veterans in Serbia may be considered a marginalized group and why this is the case. The conclusion is that the war veterans are indeed marginalized for not receiving appropriate compensation for the public service at the most perilous time; furthermore, there is discrimination within the war veteran community itself. The experience of marginalization is both formal and subjective. The formal marginalization is manifested in the lawsuit filed to the European Court of Human Rights; and the subjective marginalization is present in the stereotypes and labeling attitudes from the public, and in state institutions, too. Modern discourse treats the definition of equality increasingly less frequently as a wealth distribution inequality, and more often as equal opportunities for all. Therefore, besides considering economic inequality, it is vital to establish more egalitarian relationships towards the social and cultural acceptance of the otherness. Above all, war veterans require appreciation, even more than the

welfare assistance in the form of the so-called “war wages”. This holds the state responsible towards the citizens that have done their public service in defending the territorial integrity and sovereignty of the state.

Keywords: war veterans, public service compensation, discrimination, marginalization

* Овај рад је примљен 30. јануара 2023. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 6. фебруара 2023. године.